

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

Musil és Ottlik

1978–79-ben Hornyik Miklós újvidéki kritikus hosszú beszélgetést készített Ottlik Gézával. Ő hozta szóba Musil nevét egyik kérdésével, amely voltaképp Ottlik korán meghalt íróbarátjára, az *Iskola a határon* ihletőjére, Örley Istvánra vonatkozott:

„– Illés Endre írja egyik »krétarajz«-ában, hogy Örley olvasta Robert Musil *Törless növendék* című regényét. Illyés Gyula Örley-portréja, *A Flocsek bukása* előszavában, élesen elüt Illés Endre krétarajzától. Melyik a hiteles? És olvasta-e Örley a *Törless*?

– Nem olvasta. Illyés mesterien megírt Örley-portréja nemcsak szép, hanem hiteles is. Amennyire csak lehet. (...) De Musilt nem ismertük, erre rosszul emlékszük...

– Ezt nem Illyés Gyula írta – –

– Igen, igen. Tudom. Musilról akkor még az irodalmi nagyvilág sem igen értesült. A nevééről és a még csupán készülő nagy regényéről, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Szerb Antaltól hallottunk, de a *Törless* létezéséről ő sem tudott. Örley olvasta talán a fiatal »neokatolikus« íróknak, Balla Borisznak *Niczky növendék* című regényét. Nem tudtuk Musilról azt sem, hogy hozzánk hasonló katonaiskolát végzett. Rilkeről persze tudtuk, sőt azt is, hogy halála előtt egy regényt tervezett a katonaiskoláról. Úgy ahogy én az *Iskola a határon* »René Rilke növendék emlékének« ajánlottam, ami – csakugyan véletlenül – lemaradt a magyar kiadásról (nem bántam, úgys túl »irodalmiasak« ezek az ajánlások) –, de a német kiadásokon rajta van (...).” (*Próza*. Budapest, Magvető, 1980. 272–273.)

Egyáltalán nincs szándékomban kétségbe vonni az idézett nyilatkozat őszinteségét. Mindössze arra emlékeztetnék, hogy a *Törless* már első megjelenésekor számottevő sikert aratott. Alfred Kerr is méltatta, s hihetőleg az ő példáját követte Fenyő Miksa, mikor 1908-ban írt róla a *Nyugat* hasábjain. Közismert, hogy Ottlik rendkívül komolyan, majdnem szenvedélyesen tiszteli a *Nyugat* örökségét. Nem tartom tehát kizártnak, hogy kései nyilatkozatakor nem egészen pontosan emlékezett vissza, s a *Nyugattal* való tartós és mély kapcsolata során legalábbis hallhatott a *Törless*ről.

Azért is elképzelhető e föltevés helyessége, mert szembeszökő párhuzamok vannak a *Törless* és az *Iskola a határon* között. Mindkét mű a felnőtté válásról, a szülőktől elszakadásról, az elidegenedésről mint a hiteles személyiség megjelenésének előfeltételéről szól, s mindkét író az *Entwicklungsroman* hagyományához kapcsolódik. A történet szerint a gyerekkor bensősége, biztonsága szükségképpen véget ér, s az embernek el kell fogadnia a kivetettség állapotát. A főszereplők nevelődése szervezi teleologikus folyamatá az eseményeket. Ahogyan Musil elbeszélője mondja: „Ennek az időnek egyik epizódja jellemző arra, a későbbi fejlődésre, amely akkoriban még csak készülődött Törless lelkében.” Még föltűnőbb hasonlóság, hogy a történet mindkét esetben katonaiskolában játszódik, távol a

központtól, két világ határán. Sőt, a helyszín, az intézet leírása is emlékeztet egymásra, mint ahogyan azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindkét regényben kitüntetett szerephez jut az idő.

Minél alaposabban olvassuk a két könyvet, annál több rokonságot találhatunk bennük. Az iskola első hatása mindkét esetben úgy nyilvánul meg, hogy bebizonyítja: a hősnek nincs egyénisége. Törless is, Medve Gábor is személyiségválságon megy át, mely előbb honvágyként, majd ürességként, közönyként jelentkezik. Musil is, Ottlik is kétségbe vonja a személyiség azonosságát önmagával. A magyar regényben Medve Gábor és Both Benedek egymás hasonmása, Törless pedig egyfelől kettős énű, s hidat próbál keresni másik, néma énjéhez, másrészt önmagát látja mások helyzetében: megrémül, amikor Beineberg bosszút forral Reiting ellen, mert úgy érzi, „mintha Reiting sorsa az ő sorsa lenne” („ihn selbst beträfe”).

Vallás és matematika, festmények és bölcséleti olvasmányok is fontos szerephez jutnak mindkét könyvben, és azt is érdemes megjegyezni, hogy Törless éppúgy írással próbálkozik, mint Medve Gábor. Az efféle tematikus párhuzamok azonban könnyen külsőségek lehetnek, ezért már alaposabban kell mérlegelnünk őket.

A vallás például alighanem jobban rányomja bélyegét az *Iskola a határon*, mint a *Törless* világára. Ottlik ugyan arra figyelmeztetett, hogy talán kissé túlbecsültem a kereszténység jelenlétét az ő regényében, 1982-ben, mikor az író hetvenedik születésnapjára írtam tanulmányt róla („Példázat a belső függetlenségről”, *Alföld* 33 [1982]: 10. sz., 52–64), s való igaz, hogy az *Iskola a határon* elején meglehetősen bizonytalan az utalás Istenre, „aki nézi mindezt”, vagyis a világ történéseit, de a regény nemcsak ilyen deista szemléletre enged következtetni, hiszen az első és a harmadik rész alcímében is megismétlődik Medve Gábor jelmondata, Pál apostolnak Luther, Kálvin és Karl Barth által is elemzett, rómaiakhoz írott leveléből vett idézet, a predestinációról szóló talányos, csonka mondat: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis dei” – Luther szavaival: „So liegt es nun nicht an Jemandes Wollen oder Laufen, sondern an Gottes Erbarmen”.

Noha egyáltalán nem könnyű válaszolni a kérdésre, a jelige lehetséges értelmezései közül melyiknek ad hitelt Ottlik regénye, belső és külső bizonyítékok egyaránt azt sugallják, hogy a kegyelem hangsúlyozása – mely különösen a „Sár és hó” című középső rész zárófejezetében, a váratlanul, szélcsendben meginduló havazás jelképével jut érvényre – azt a magyarázatot erősíti meg, mely szerint Isten azt akarja, hogy mindenki üdvözüljön, hiszen a maga hasonlatosságára teremtette az embert. Az iskola arra tanít, hogy senki sincs elkölcsi tétlenségre kárhozható, vagyis kizárólag a saját akarata révén romolhat el az ember. Ennyiben a regény talán ellentmond Kálvin értelmezésének, hiszen ő a szabad akarat rovására is kívánta bizonyítani Isten mindenhatóságát, sőt még az is elképzelhető, hogy Szent Ágoston fölfogásával is szembenáll, amennyiben elveszítethetetlennek mutatja a kegyelmet. Talán megkockáztatható a föltevés, hogy az *Iskola a határon* Bibliáértelmezése némileg emlékeztet Ravasz László véleményére, kinek a *Római levél*-ről vagy általában az eleve elrendelésről adott magyarázatát akár még ismerhette is Ottlik. Rádióban vagy a Kálvin téren elhangzott prédikációiban s könyveiben Ravasz inkább Barth, sőt végső soron Luther, mint Kálvin álláspontjához közeledett, amikor a kegyelemből megigazulást és az embernek jóra s rosszra való szabadságát hangoztatta, és a szövegösszefüggést messzemenően figyelembe véve, I. Rákóczi György jeligéjét, a *Római levél* 9. részének 16. versét is ebben a szellemben olvasta (*Az eleveelrendelés. Négy prédikáció*. Budapest: Sylvester, é. n.).

Akárhogy is magyarázzuk a bibliai idézet szerepét Ottlik művében, olyan rétegével foglalkozunk a jelentésnek, mely aligha található meg Musilnál. A *Törless*ben inkább csak üresség, a transzcendencia hiánya érezhető:

„Az ég hallgatott, És Törless érezte, hogy teljesen egyedül van ez alatt a néma,

mozdulatlan boltozat alatt: parányi eleven pont egy óriási és áttetsző hoittetem alatt.”

A különbség mindazonáltal nem túlozható el. „Nekem az egész iskolában még ez a legérdekesebb” – mondja Törless a hittanról. A teológiai nyelv emléke ebből a regényből sem hiányzik, idő s időtlen hasonló módon van szembeállítva, némi-képp fölidézve Augustinus *Vallomásainak* a XI. könyvét. Musilnál az időnek éppen azáltal van mélyebb jelentősége, hogy az időtlen csönd ellenpárja, melyhez képest minden hang, bármely időben lejátszódó megnyilvánulás jelentéktelennek látszik:

„És csupán ezek a hangok jeleztek valamiféle életet egy időtlenül hallgató világban.” („Und diese Geräusche waren das einzig Lebendige in einer zeitlosen schweigenden Welt...”)

Szám- s mértannak föltehetően azért is van különleges szerepe mindkét regényben, hogy sejtessék az ember ellenállhatatlan vonzódását a folytonosság eszméjéhez, amely pedig föltételezi a végtelen gondolatát. Törless rögeszmésen foglalkoztatja a felhők között nyíló rés mélysége, az imaginárius számok mibenléte s a párhuzamok találkozása, Medve Gábor pedig így elmélkedik:

„Indáink metszik a világot, aztán továbbnyúlnak, ki, egy ismeretlen dimenzióba, mint elszakíthatatlan köldökszínór s ott vagyunk egybekapcsolva, egyetlen részként, abban a legteljesebb kontinuumban.”

Ottlik és Musil hősei egyaránt küzdelmet folytatnak a kifejezhetetlennel. Medve Gábor hátrahagy egy kéziratot, amely barátja, Both Benedek szerint meghamisítja közös múltjukat, ám hamarosan benne is bizalmatlanság alakul ki a nyelvi kifejezéssel szemben, akárcsak Törlessben:

„A fogalmazás kínja volt az, ami kínozta; a felismerés kezdete, hogy a szó csupán esetleges formája az élménynek.” („Es war ein Versagen der Worte, das ihn da qualte, ein halbes Bewusstsein, dass die Worte nur zufällige Ausflüchte für das Empfundene waren.”)

Talán mégis a nyelvhasználat az a tényező, mely elvezet a két regény közötti lényeges különbség fölismeréséhez. Az elbeszélőhelyzet nem azonos az *Iskola a határon* és a *Törless* esetében. Míg Ottlik egyik hőisével, Both Benedekkel illetve az általa helyesbített Medve Gáborral mondhatja el a történetet, addig Musil – egyetlen mondat kivételével, amelyre még visszatérek – harmadik személyű névtelen elbeszélőt alkalmaz.

Már magában a címben is kifejezésre jut ez az alapvető eltérés. Musil regényének magyar fordítója talán éppenséggel Ottlik művének hatására változtatta meg az eredeti német címet. A „Törless iskolaévei” mást sugall, mint a *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*. Az *Iskola a határon* példázatszerű, Musil eredeti címe viszont inkább lélektani regényt ígér. A „Verwirrungen” talán még romantikus társításokra is alapot adhat – Schumann opus 12-es *Fantasiestücke* sorozatában az egyik darabnak *Traumewirren* az elnevezése.

Ottlik hősei arra emlékeznek, hogy Kőszegen – ahol most katonaiskolába járnak – egykor maroknyi magyar sereg tartóztatta föl a Bécs ostromára induló törököket, és később is ez az emlék ad erőt számukra, hogy 1944-ben szembesgüljenek a német megszállással. Az *Iskola a határon* tehát történeti, sőt nemzeti példázat is, amennyiben azt sejteti, hogy kis nép is ellenállhat nagy hatalommal szemben, a *Törlessben* viszont sokkal kevésbé fontos szerepet játszanak a közösségi értékek, teljesebb a magárahagyatottság, mely általában az emberi létre vonatkozik: „a nagyok elhagytak és kiszolgáltattak az élettelen világnak”.

Ez a másféle távlat teszi érthetővé, hogy Törless belső élete gazdagabb, mint Medve Gáboré. Kérdései a szorongás mélyéről kerülnek fölszínre, az éppen érzékelt és az emlékezéssel visszahozott jelenségek teljesen egy szintre kerülnek az ő tudatában. A tudattalanból emelkedik ki például a kapcsolat Törless anyja, a finom és erényes tanácsosné és Božena, a közönséges utcai nő között:

„Törless, miközben szemét Boženán legeltette, nem tudott megfelekedni anyjáról; ő maga volt a láncszem a két asszony között: minden gondolata ebben a képzettársításban vergődött.”

Ha valami erősen megkülönbözteti egymástól az osztrák és a magyar regényt, akkor az elsősorban a bel- és külvilág, én s nem-én fokozottabb kölcsönhatása a *Törless*ben. Musilnál a látvány általában a lelkiállapot kivetítődése, leírásához mindig „als ob” és „wie” kapcsolódik. Törlessnek látomásai, képzelgésai vannak, amelyek riasztják, de egyszersmind vonzzák is őt, és mintegy külön világot alkotnak a regényben. A szubjektív látást kiemelő részek okozzák, hogy az expresszionizmus előzményeit érezhetjük Musil korai alkotásában:

„Ez az iszonyatos közöny már egész délután ott lapult mindenben, s most a síkságon keresztül úszott közelebb, nyálkás szalagként húzva maga mögött a feltört ugarokra és ónszürke répaföldekre tapadó ködöt.”

„A kihalt kertből olykor-olykor levél repült a kivilágított ablak üvegének, s világos csíkot húzott a sötétségbe. A sötétség meg mintha kitérne és visszahúzódná előle – de a következő pillanatban újra mozdulatlan falként meredt az ablak előtt. Ez valami külön világ volt, ez a sötétség. Mintha a földet ellenséges fekete sereg lepte volna el; az embereket elpusztította, elüldözte, vagy valami más módon nyomtalanul eltüntette volna a föld színéről.

Törless pedig úgy érezte, örül ennek. (...)

Ez volt az ő magánya (seine Art der Einsamkeit), amióta cserbenhagyták ott az erdőben – ahol annyira sírt. Izgató volt ez a magány – kicsit mint egy asszony, kicsit meg mintha valami embertelent élne át. Mint egy asszony teste, kinek lélegzete azonban fojtó szorongás a mellében, arca az emberi arcok elfelejtett vonásainak örvénye, kezének mozdulata a testen végigfutó borzongás...

Törless félt is ettől a látomástól, (...).

Ez a különös, alig megközelíthető ellentmondás később teljesen betöltötte életének egy szakaszát, és – mintha ketté akarná a lelkét szakítani – sokáig fenyegette egész szellemi fejlődését.”

Míg Ottlik regényében többnyire világosan elkülöníthető egymástól a külső esemény és a szereplőknek róla alkotott véleménye, addig Törlessnél még az ébrenlét s az álom közötti választóvonal is elmosódik. „De mostanában úgy érzem,” – írja – „mintha álmodnék.” Ottlik hőseinek van közösségi s magán személysége, s a kettő olykor ellentétbe kerül egymással, Musilnál viszont bajosan lehet ilyen kettősségről beszélni, hiszen Törless kilép ugyan olykor a fényre a többi ember közé, de még ilyen alkalmakkor is a magány és a sötétség képzelgésai foglalkoztatják:

„És azt is szerette, hogy azután újra kiléphet a napfényre a többiek közé, a vidám nyüzsgés kellős közepébe, mialatt benne, szemében és fülében a magány izgalma, a sötétség százféle hallucinációja reszket.”

Az *Iskola a határon* és a *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* egyaránt *Entwicklungsroman*, csak hogy míg Ottlik hőseinek a katonaiskolában töltött évek jelentik életük legértékesebb szakaszát, addig a felnőtt Törless szemszögéből a hasonló időszak már olyan tapasztalat, amelyet egyszer s mindenkorra maga mögött hagyott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg az *Iskola a határon* erkölcsi fejlődésről, a belső függetlenség megteremtődéséről, addig a *Törless* a lélek fejlődésének olyan szakaszáról szól, mely ugyan szükséges volt a későbbi szellemi gyarapodáshoz, ám véglegesen lezárult. Óhatatlanul is efféle értelmezéshez jutunk, ha összevetjük a regény elejét s végét: „Ő pedig kifosztottnak és kopárnak érezte magát, mint egy fiatal fa, amely még gyümölcstelen virágzása után az első telet megéli.” „A fejlődés egy szakasza (Eine Entwicklung) lezárult. A lélek új évgyűrűt kapott, mint a fiatal fák (...). Törlessnek már csak valami lelki megrázkódásra volt szüksége ahhoz, hogy az utolsó hajtás a magasba szökkenjen.”

Medve Gábor, Both Benedek, Szeredy Dani és társaik számára a kőszegi Unterrealschule erkölcsi próbatétel, mely előre nem látott későbbi tapasztalatokra készíti fel őket. Ottlik regénye ennek megfelelően nyitottabb – talán ezért is adhatott ösztönzést az 1970-es években föllépett posztmodern írónemzedéknek. A *Törless* szerkezete zártabb: Musil hőse esztétikai s intellektuális hajlamú széplélek, azok közé tartozik, akik szenvtelenebbül, nagyobb távlatból képesek szemlélni önmagukat, mert „az ő valódi értékük egyedül a lélek, a szellem gyarapodásában van”. Utólag, évek múltán, olyan belső viharnak minősíti a katonaiskolában átélt tapasztalatát, amely lezáródott s nem önmagában volt jelentősége, de abban, hogy megtisztulást, hűvös nyugalmat hozott. Musil regényében az eseményeknek jó-részt csak abban van jelentőségük, hogy elvezetik a hőst a fölismeréshez, mely szerint nem a dolgokban, de az értelmezőjükben kell keresni a kétértelműség forrását. Ez a címszereplő végkövetkeztetése Basini ügyének kivizsgálása során: „nem Basininak van két arca; ... bennem él egy második én, amely nem az értelem szemével nézi a dolgokat.”

Ez a másik arc, mely nem az értelem szemével néz, szavakkal kifejezhetetlen, „valami élet, amelyet szóval kifejezni nem lehet, és mégis az én életem.” Musilnál s Ottliknál tehát nem ugyanaz okozza a kifejezés nehézségeit. Az *Iskola a határon* az ahány értelmezés, annyi tény igazát támasztja alá, a *Törless* viszont a tudat kifejezhetetlen mélységeire emlékeztet. Musil hősének lelke erősen rétegezett, ezért érzi úgy, hogy nem látja, ami előtte van, „nem voltak róla valódi víziói, mindig csak valamiféle illúziója a látomásnak – a vízió víziója”. Az *Iskola a határon* egymásnak ellentmondó két elbeszélője a „nyelvem határai világom határait jelentik” (Ludwig Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge and Kegan Paul, 1985. 148.) igazát hivatott bizonyítani, a *Törless* hőse ezzel szemben saját lelkében fürkészi a tudattalan s az ösztön világát:

„Ilyen a világ? Törvény tehát, hogy legyen bennünk valami, ami erősebb, szebb, szenvedélyesebb és sötétebb nálunk? Amin annyira nincs hatalmunk, hogy céltalanul szórjuk szét a vetőmagok ezrét, míg végre valamelyikből sötét lángként felszökken a kalász, mely képes lesz túlnőni rajtunk?”

Ottlik kötődése a nyelvjátékok zártságát, a fordíthatatlanságot állító, kései Kosztolányihoz nagyon is érthető: Medve Gábor és Both Benedek másként mondja el ugyanazt a történetet, következésképp más történetet is beszél el, mert Ottlik regényében a nyelv konstituálja a valóságot. Musilnál ezzel szemben a nyelv afféle kapu vagy híd, mely elvezet a mélységhez, csak hogy a kapu többnyire zárt, a híd pedig befejezetlen, vagyis a mélység nem fejezhető ki maradéktalanul. Az osztrák író nem bízott a nyelvben, ezért nevezte naturalistának az *Ulyssset*, azt állítván, hogy a belső monológ csak a beszéd folyamatát képes utánozni s nem a gondolatét (*Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden*. Hamburg: Rowohlt, 1955. 584.). A *Törless*ben mindig nagy a távolság elbeszélő és hős között, mert Musil szerint csakis külső értelmező férhet hozzá ahhoz, ami a szereplő lelkében végbemeleg. Ez az elv indokolja, hogy a regény elején, egyetlen alkalommal még az első személy is éreztesse a történetmondó kívülállását, pontosabban azt, hogy az elbeszélő még az olyan önelemző személyiséget is jobban ismeri, mint Törless:

„Azt hitte, honvágy; sóvárgás a szülei után. Pedig valójában sokkal bizonytalanabb érzés volt ez, sokkal összetettebb. Mert „vágyának tárgya”, a szülők képe tulajdonképpen nem is létezett már. Arról a pasztikus, nem pusztán gondolati emlékről beszélek, mikor testi valóságukban látjuk a szeretett személyt (...).”

Nyilvánvaló tehát, hogy mind a *Törless*, mind az *Iskola a határon* összefüggésbe hozható azokkal a nyelvbölcseleti vitákkal, amelyek Nietzsche és Freud vonzaskörében oly fontos szerephez jutottak a XX. század elején s főként a kettős monarchiában, ám a két regény kétféle megoldást képvisel.

Végkövetkeztetéseimet a következő módon összegezném. A *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* és az *Iskola a határon* között feltűnően sok a hasonlóság. Talán még egy apró életrajzi adatot is érdemes megemlíteni. Ha hitelt adhatunk annak a kijelentésnek, melyet Musil Klaus Pinkusnak tett 1935-ben Párizsban – „a *Törless*ben melleleg egyetlen kitalált szó sincs” –, és igaza van Karl Corinónak, aki „*Törless* Ignotus” címmel földolgozta Mährisch-Weisskirchen (ma Hranice) egykori katonaiskolájának naplóját (*Text und Kritik* 21–22 [1968], 18–25), akkor szentivánbaksai Baksy Sándor szolgált alapul Basini jellemének megformálásához. E régi nemesi családból származott fiú Kassáról került az észak-morvaországi katonaiskolába, s ott ismerkedett meg Jarto Reising von Reisingerrel, aki Reiting mintája volt. Baksy és Reising együtt került azután magasabb katonaiskolába, Bécsújhelyre, ahol szoros kapcsolatuknak csak az utóbbi hirtelen halála vetett véget. A háborúban Baksy kétszer is megsebesült. Orosz fogságból visszatérően katonaiskolai oktató lett belőle Kismartonban.

Az új határ túloldalán, Kőszegen, hozzá hasonló tisztek, vagyis annak a Habsburg-birodalomnak a katonái nevelték az új nemzedéket, melyre – a kívülálló brit történész, L. B. Namier szavaival – „az összes többi európai állammal szemben inkább a határvonal, mintsem az összetartozás” volt jellemző (idézi John W. Mann: *The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire, 1867–1918*. London and New York: Longman, 1985. 1.). A határon fekvő katonaiskola mindkét regényben jelképes értelmű. A különbség elválaszthatatlan attól, hogy Musil műve a Habsburg-monarchia bukása előtt, Ottliké viszont utána keletkezett. Mindkét esetben történelmi választóvonal áll a középpontban, hiszen a *Törless* Galícia Oroszország felőli peremvidékén, a magyar regény pedig Kőszegen, a néhány évvel azelőtt összeomlott Monarchia két része között, új államhatár közelében játszódik.

A történelem a szerző szándékától függetlenül is döntően befolyásolhatja az irodalmi mű jelentését. Musil regénye sokat magában foglal abból, amivel a Monarchia kultúrája előre vitette a XX. századot: a tudattalan fölfedezése épp-úgy észrevehető benne, mint az expresszionista stílus előzménye, az erőszak, a kiszolgáltatottság ábrázolása pedig már-már a liberalizmus hanyatlását is sejteti. Az *Iskola a határon* írásmódja ezzel szemben inkább visszatekintő jellegű. Törless úgy jut túl a nevében szójátékkal („türlos”) jelzett kiútatlanság, irányvesztettség, a „*Verwirrungen*” állapotán, hogy kilép e közösségi lét keretei közül, Ottlik hőseinél viszont a kamaszkori összetartozás ad értelmet későbbi életüknek: a katonaiskolában töltött évek során szerzik meg azt az ellenálló képességet, mely azután lelkierőt ad nekik a felnőtltét súlyosabb megpróbáltatásainak elviseléséhez. Musil válságban láttatja, Ottlik visszasóvárgott eszményként idézi föl a polgári liberalizmus értékrendjét, és a stílusban is hasonló kétirányúság figyelhető meg: a *Törless* előrevetíti a tudat és az emberi egzisztencia ábrázolásának későbbi vívmányait, az *Iskola a határon* viszont közelebb áll a húszas és főként harmincas évek klasszicizálóbb eszményeihez, mint az avantgárd újításaihoz. Az egyik mű előre, az expresszionizmus és az egzisztencializmus felé, a másik inkább visszatekint, Kosztolányi s Márai írásmódját idézi föl, s e kettősség talán összefüggésbe hozható azzal, hogy az 1918-ban megszűnt kettős monarchia főnnállása idején jórészt lázadást, bukása után ellenben inkább nosztalgiát váltott ki a művészekből. Bármennyire is különbözőek azonban a kétféle nézőpont és értékelés, közös bennük, hogy a Habsburg-monarchia kulturális örökségének egységét bizonyítják. Más szóval, a *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* és az *Iskola a határon* ugyanarról tanúskodik, amit a cseh Bohumil Hrabal így fogalmaztatott meg egyik hőseivel:

„Kelet-Európa nem a Poriči-kapunál kezdődik, hanem odébb, ahol a régi, monarchiabeli empire állomásoknak vége szakad, valahol Galíciában, ahová még eljutott a görög tünpanon” (*Gyöngéd barbárok*. Budapest: Európa, 1985. 25.).